

VENTILLA ANDREA

Az amerikai földrajz- és történelem-tankönyvek Afrika-képe

A magyar Nemzeti Alaptanterv szerint a történelem- és földrajzoktatás egyik célja az, hogy a tanulók megismerkedhessenek az emberi kultúra legjellemzőbb eredményeivel, és nyitottak legyenek a különböző kultúrák, szokások, vallások iránt. Ezzel szemben a hazai földrajz- és történelem-tankönyvek nem fektetnek nagy hangsúlyt Afrika bemutatására, amely kifejezetten az interkulturalitásáról híres. A magyar diákok egy egyoldalúan ábrázolt kontinenst ismernek meg, amely a szegénység és a járványok hazája, történelme pedig az európai hatalmak befolyásának van kiszolgáltatva. Az amerikai tankönyvek Afrika-képének vizsgálata során arra a következtetésre jutottunk, hogy – ellentétben a magyar tankönyvekkel – az amerikai diákok egy színes, napjainkban is változó kontinensről tanulnak. Az amerikai tankönyvek elemző bemutatásával arra a kérdésre adunk választ, hogy mindez hogyan valósítják meg.

Kutatásom elsődleges célja az volt, hogy megvizsgáljam: az Amerikai Egyesült Államokban használt földrajz- illetve történelem-tankönyvek milyen és mennyi információt közölnek Afrikáról. A vizsgálatba egy földrajz- és egy történelem-tankönyvet vontam be. Ezek a könyvek azonban több évfolyam tananyagát foglalják magukba. Az USA-ban a tantervek nem lineokoncentrikusak, így azt feltételezhetjük, hogy azok a diákok, akiknek a felsőfokú továbbtanulásukhoz nincs szükségük e két tantárgy emelt szintű ismereteire, kizárólag ezekből a könyvekből ismerik meg Afrikát. A magyar földrajz- és történelem-tankönyvek elemzését Fischerné Dárdai Ágnes és Mészárosné Császár Zsuzsa készítette el (*Fischerné–Mészárosné, 2004*). Az ő megállapításaik alapján végeztem el az összehasonlítást a tankönyvek szerkezeti struktúrájára és szemléletmódjára vonatkozóan.

1. Az elemzés szempontjai, a tankönyvek bemutatása

A kiválasztott tankönyveket az alábbi szempontok szerint vizsgáltam. Először a könyvek szaktudományi szempontú elemzését készítettem el. Ezen belül a tankönyvek szemléletét (előítéletek, sztereotípiák), szakmai relevanciáját és tartalmi strukturáltságát néztem meg. A tankönyvek didaktikai apparátusát abból a szem-

pontból analizáltam, hogy az a diákoknak a tantárgy elsajátítása során milyen motiváltságot nyújt. Ebben a kérdéskörben tekintetem át a szövegek nyelvezetének érthetőségét, a könyvek tartalmi telítettségét, a szövegezést (mondathosszúság, mondatfajta), a szöveges források jelenlétét, az illusztrációk mennyiségét és minőségét, illetve a feladatok és kérdések típusát. Végezetül kitértem a tankönyvek könyvészeti szempontú (tipográfia, tördelés, könyvtest) bemutatására. A kvantitatív elemzésnél Kojanitz László *A tankönyvkutatás szerepe és feladatai* (Kojanitz, 2005) című írásában közzétett mérési apparátusát használtam. A vizsgálat során az alábbi kérdésekre kerestem a választ: Milyen képet mutatnak az amerikai földrajz- és történelem-tankönyvek Afrikáról, egy olyan földrésről, amelyet gyakran egyoldalúan a szegénység, a járványok és az éhezés hazájaként ítélnek meg? A tankönyvek didaktikai apparátusa hogyan motiválja a tanulókat abban, hogy Afrikát jobban megismerjék és megértsék? Hogy bepillantást nyerhessek az amerikai tanárok és tanulók tankönyvhasználati szokásaiba, interjút készítettem Mark Spragg földrajz-történelem szakos tanárral.

A World Geography Today (A világ földrajza napjainkban) című tankönyv tulajdonképpen három év tananyagát tartalmazza [1]. Az amerikai diákok a földrajzot általában 7., 8. és 9. osztályban tanulják [2]. A tankönyv szerkezeti felosztását követve Afrika a 7. osztályban kerül tárgyalásra. A tantárgy célja, hogy megismertesse a diákokkal a világ fizikai és kulturális sajátosságait, megtanítsa a térképek, diagramok elemzését, és ezek segítségével kifejlessze a tantárgyról való logikus gondolkodást (*Utah State Office of Education*, 2002: 11-13). *A World History Connections to Today* (A világtörténelem összefüggései napjainkig) című történelem-tankönyv szintén több év ismeretanyagát öleli át. A diákok a világtörténelem összefüggéseivel csak középiskolai tanulmányaik során, a 10–11. osztályban kezdenek el foglalkozni. Az általános iskolában az Egyesült Államok történelmét tanulják. A történelemoktatás feladata az, hogy feltárja a tanulók számára a világ nemzetei közötti kapcsolatot területi, politikai, gazdasági, vallási, művészeti szempontból (i.m. 15-18).

2. Szaktudományi szempontú elemzés

2.1 A tankönyvek tartalmi strukturáltsága

A tankönyvek tartalmi strukturáltságát kvalitatív terjedelemelemzéssel vizsgáltam. Igyekeztem kideríteni, hogy Afrika ismertetése mennyire kap hangsúlyos szerepet a tankönyvekben: elszórta vagy önálló fejezetekben ábrázolják-e a kon-

tinens, és milyen hosszan tárgyalják azt az összes tankönyvi terjedelemhez képest. A 800 oldalas földrajztankönyv 81 oldalon keresztül ábrázolja az afrikai földrészt. Ez a könyv 10%-a. Ez az arány körülbelül megfelel a kontinens világgazdasági, természetföldrajzi jelentőségének, és megegyezik a magyar földrajzkiadvány arányával (*Fischerné–Mészárosné*, 2004: 70). Az amerikai földrajztankönyv tíz nagy fejezetre tagolódik: Bevezetés a földrajztudományba, USA és Kanada, Közép- és Dél-Amerika, Európa, Oroszország és Észak-Eurázsia, Délnyugat-Ázsia, Afrika, Dél-Ázsia, Kelet-Ázsia, a Csendes-óceán partvidéke); ezek egyike az afrikai kontinens. Az első fejezet (Bevezetés a földrajztudományba) összesen hétszer említi meg a kontinens, elsősorban annak éghajlatát, természeti adottságait. Érdekes azonban, hogy Nigéria kétszer is szóba kerül gyors népességnövekedése kapcsán. Az Afrikáról szóló fejezet további négy alfejezetre tagolódik: Észak-Afrika, Nyugat- és Közép-Afrika, Kelet-Afrika és Dél-Afrika. A négy területi egységet a tankönyv három szempontból elemzi: először a természeti adottságokat mutatja be, majd az egyes egységek történelmét és kultúráját tárgyalja, végezetül pedig a terület jelenkori helyzetét ábrázolja gazdasági, politikai szempontból. A négy alfejezet megközelítőleg azonos hosszúságú. Minden területi egység után van egy forráselemzés és egy kétoldalas feladatsor. Összességében megállapítható, hogy a tankönyv – és azon belül is az Afrika-fejezet – jól és arányosan tagolt, a tanulók a terület minden tájegységéről átfogó ismereteket szerezhetnek. Az 1070 oldalas történelem-tankönyv 71 oldalon keresztül ismerteti Afrika történelmét. Ez a könyvnek csupán a 6,6%-a, ami kevesebb, mint a földrajztankönyvé. A történelem-tankönyv nyolc nagy témakörre oszlik: korai civilizációk, ókori birodalmak, regionális birodalmak, kora újkor, felvilágosodás és forradalom, ipari forradalmak és a modern kor, világháborúk és forradalmak, a világ napjainkban. A témakörökön belül két fejezet (Királyságok és kereskedelmi államok a középkori Afrikában, Afrika 1945 után) és 5 rövid alfejezet (ókori nilusi királyságok, az egyiptomi civilizáció, Afrika zűrzavaros évszázadai, Afrika felosztása, nacionalista mozgalmak Afrikában) foglalkozik a kontinenssel. A tankönyv legbővebben Afrika jelenlegi helyzetét elemzi (Afrika 1945 után), 25 oldalon keresztül. Ez a világ napjainkban című témakör 15%-a, ami a többi fejezetet is figyelembe véve arányos része a témakörnek. A terjedelem szempontjából meglepő módon a középkori Afrika bemutatása a második leghangsúlyosabb téma, és csak ez után következik az ókori Egyiptomról szóló két fejezet. A magyar történelem-tankönyvek szinte csak az ókori Egyiptom és a földrajzi felfedezések tárgyalásakor tesznek említést a kontinensről; a későbbi századok, korok a magyar tanulók előtt szinte teljesen feltá-

ratlanok (*Fischerné–Mészárosné*, 2004:76). Bár a földrajztankönyvhöz képest a történelemkönyv kisebb részben tárgyalja a kontinens történelmét, mégis elmondható, hogy a téma feldolgozása a történelem-tankönyvben is arányos.

2.2 A tankönyvek szemlélete

A tankönyvek szemléletmódját tükrözi az, hogy milyen témák köré csoportosítva közlik az ismeretanyagot. A földrajztankönyv a kontinenst három szempontból, azonos mértékben elemzi:

- a természeti adottságok alapján: ezen belül is tárgyalja a domborzati viszonyokat, a térség klímáját, növényzetét és állatvilágát, illetve a természeti forrásokat;
- történelme és kultúrája alapján: ennél a résznél kitér a különböző vallásokra, a hagyományokra és szokásokra;
- végezetül bemutatja a régiót napjainkban: elsősorban annak gazdaságát és a térség jelenlegi problémáit.

A fent vázolt fejezeti felosztásból látható, hogy a tananyag középpontjában a természeti környezet bemutatása mellett hangsúlyt kapnak a földrész gazdasági és társadalmi viszonyai is. A könyv az egyes fejezetekben színes képet ad a természeti környezetről, a domborzati viszonyokról, éghajlati sajátosságokról, illetve a változatos állat- és növényvilágról. A gazdaság jellemzésénél a kontinens mezőgazdasága (földművelési módok, eszközök) és növénytermelése (kávéültetvények, maniókatermesztés) mellett még részletesen bemutatja a folyamatosan fejlődő ipart, bányászatot, kereskedelmet és a turizmust is. Míg a magyar tankönyvekben Afrika gazdasága két sarkított ellenpólusban jelenik meg – az éhség országaival szemben a fejlett és gazdag Dél-Afrikai Köztársaság található – (*Fischerné–Mészárosné*, 2004:71), addig az amerikai tankönyv a térséget négy területi egységre (észak, közép-nyugat, dél és kelet) tagolva elemzi, amellyel komplex képet alkot a földrészről. Az amerikai tankönyv a mezőgazdaság és az ipar mellett bemutatja a kontinens közlekedését: a közút- és vasúthálózat hiányával szemben kiemelkednek az egyre gyarapodó légi- és vízi kikötők. A könyv különböző ábrákkal és kördiagramokkal szemlélteti Afrika szerepét a világgazdaságban. A tanulók azt is megtudhatják, hogy mennyi az egy főre eső GDP Afrika valamennyi országában (természetesen a GDP fogalmát részletesen ismertetik a tanulókkal). Mivel ezek az adatok folyamatosan változnak, a tankönyv egy internetes honlap címét is megadja, ahol megtekinthetők az éppen aktuális adatok. A kontinens társadalomföldrajzának vizsgálatakor az egyes népcsoportok mellett a vallási sokszínűséget is

illusztrálják. Kimarad azonban a földrész egyik jellegzetessége, a nyelvi kavalkád bemutatása. A történelem-tankönyv elszórtan ugyan, de különálló fejezetekben mutatja be Afrikát. A kontinens történetét részletesen ábrázolja az ókortól napjainkig. Olyan korok ismertetésével is foglalkozik, mint a középkori királyságok vagy Afrika zűrzavaros évszázadai, amelyek a magyar történelemkönyvekben nem szerepelnek (*Fischerné–Mészárosné*, 2004: 76). A tankönyv minden korszakban jól szemlélteti a kontinens sajátos kultúráinak kialakulását és fejlődését. A magyar tankönyvek egyik nagy hibája, hogy a földrészt Európa-központúan ábrázolják, az afrikai eseményeket pedig csak akkor tárgyalják, ha azok valamilyen hatást gyakoroltak kontinensünkre (pl. az arabok kultúráközvetítő szerepe, az európai nagyhatalmak Afrika-felosztása) (*Fischerné–Mészárosné*, 2004: 74). Az amerikai tankönyv esetében nyilvánvalóan nem beszélhetünk ilyen elfogultságról. Saját országukat a rabszolga-kereskedelemmel kapcsolatban emelik ki, amely során említést tesznek a mozgalom Amerikára gyakorolt hatásáról. Ezt leszámítva „semlegesen” szemléltetik a kontinens történelmét, mint a világ történelmének egyenrangú résztvevőjét.

Az amerikai diákok földrajz-tanulmányaik során egy változatos domborzatú és állatvilágú, napjainkban is fejlődő, különféle tradíciókkal, kultúrákkal, népcsoportokkal rendelkező Afrikát ismerhetnek meg. A könyvben természetesen szó esik a térséghez kapcsolódó sztereotípiákról is, mint amilyen a szegénység, az éhezés, a járványos betegségek, de ezek nem válnak hangsúlyossá. A történelem-tankönyv a XX. századot ábrázolja a legrészletesebben, említést tesz a különböző nacionalista mozgalmakról, a szabadságért folytatott harcokról és az egyes országok sajátos politikai viszonyairól. Szót ejt a gazdasági elmaradottságról, a társadalmi fejletlenségekről. Ábrázolja azt is, hogyan próbálják ezeket a nehézségeket leküzdeni: iskolák alapításával; felvilágosító és kutatást elősegítő programok létrehozásával. Egy olyan földrész mutat be tehát, amely akar ugyan, de önmaga nem tud a problémáin segíteni. Ehhez világi összefogásra van szükség. A tankönyvek minden szempontból bőséges és aktuális tényanyagot közölnek.

3. Pedagógiai-didaktikai elemzés

3.1. Illusztrációk

Hogy egy tankönyv kellően motiválja a tanulókat a témában való elmélyedésre vagy sem, viszonylag nehezen mérhető (*Kojanitz*, 2005). A tankönyv didaktikai apparátusának mennyisége és minősége kiindulási pont lehet a méréshez. Ehhez

elsőként a tankönyvek illusztrációit vizsgáltam meg. Az illusztrációk sűrűsége, változatossága, minősége felkelti a tanulók érdeklődését, a hozzájuk fűzött kérdések, feladatok pedig segítik a megszerzett tudás elmélyítését. Az 1. táblázat a vizsgált tankönyvek illusztrációinak mennyiségét és milyenségét foglalja össze.

1. táblázat A földrajz- és történelem-tankönyvek illusztrációi

ILLUSZTRÁCIÓK	FÖLD- RAJZ	Hány illusztrációhoz kapcsolódik kérdés, feladat	TÖRTÉ- NELEM	Hány illusztrációhoz kapcsolódik kérdés, feladat
Képi illusztrációk száma/ összes oldal	65/81	25	37/71	26
Grafikus illusztrációk száma/ összes oldal	8/81	6	5/71	5
Kartografikus illusztrációk száma/ összes oldal	26/81	18	11/71	9
összes illusztráció/oldal	1,2		0,7	

Jól látható, hogy a földrajztankönyv sokkal több illusztrációt tartalmaz, mint a történelemkönyv. Ezek nagy része kép, amely elsősorban gyönyörködtet, felhívja a figyelmet, de valódi tanulást segítő funkciót csak akkor lát el, ha feladat vagy kérdés is tartozik hozzá. A történelem-tankönyvben található illusztrációk nagy része ilyen. A földrajztankönyv képi illusztrációja változatos. Nemcsak a kontinens jellegzetes tájképeit, állat- és növényvilágát mutatja be, hanem számos képet közöl az itt élő emberek kultúrájáról (népviseletek, életképek, hagyományos szertartások, helyi szimbólumok), történelméről (ókori egyiptomi ábrák, 19. századi rabszolgabörtön, 800 éves etióp keresztény templom) és a térség fejlődéséről is (pl. találhatóunk képet felnőttekről az iskolapadban, kutatókról, akik a járványos betegségek ellenszereit keresik, illetve turistaparadicsomról). A térképek a tankönyvben általában egy egész oldalt töltenek be, színesek, átláthatóak, az ábrázolni kívánt témát jól illusztrálják. A térképhez kapcsolódó jelmagyarázatok egyértelműek. Érdeemes megemlíteni, hogy azokon a képeken, amelyeken Afrika egy-egy területét, városát mutatják be, egy kis térkép is van, amely emlékezteti a tanulókat arra, hol található ez a hely a valóságban. Ez a kettős ábrázolás (színes kép+térkép) megkönnyíti a diákok tanulását, ezáltal kiváló motivációs eszköz is.

A grafikus illusztrációk színes, figyelemfelkeltő és egyértelmű diagramokból állnak. A hozzájuk tartozó kérdések segítik a diákokat a diagramelemzés technikájának elsajátításában és a téma alaposabb megértésében. A történelem-tankönyv képi illusztrációja egysíkúbb. A kontinens múltjára vonatkozóan elsősorban tárgyi emlékek képeit (szobrokat, kegytárgyakat) mutatja be. Csak a XX. század tárgyalásánál találhatunk ismert politikusokról portrékat (a fejezet képeinek egyharmada), életképeket (tanzániai farmon dolgozók, elefántcsontparti katolikus mise), illetve különleges történelmi eseményekről (pl. Namíbia függetlenségének ünneplése) felvételeket. A történelem-tankönyv fele annyi térképet tartalmaz, mint a földrajz-könyv. A térképek itt is színesek és jól értelmezhetők, de terjedelmüket tekintve kisebbek, általában egynegyed oldalnyi területet foglalnak el, szemben a földrajz-tankönyvek egész oldalas térképeivel. A grafikus illusztrációk között diagramot és táblázatot egyaránt találhatunk. Csakúgy, mint a földrajz-könyvben, itt is minden diagramhoz és táblázathoz tartozik kérdés, feladat. Érdemes lett volna azonban néhány ábrához a kérdések és feladatok mellett magyarázatot is fűzni. Bár a kérdések és feladatok logikus gondolkodásra sarkallják a diákokat, nem biztos, hogy mindig a helyes úton indulnak el, és megfelelő következtetésekre jutnak. A hiányzó magyarázatokat a tanár az órán is megadhatja, de figyelembe véve a grafikus illusztrációk nagy számát, nehezen képzeltethető el, hogy ezek mindegyikét meg tudják beszélni a tanórákon.

3.2. Kérdések és feladatok

Megvizsgáltam azt is, hogy mennyi és milyen típusú kérdések találhatóak a tankönyvekben, illetve azok hogyan segítik a tanulók problémamegoldó képességének fejlesztését. A kérdéseket és feladatokat három csoportra osztottam:

- (1) *Reproduktív feladatok*, amelyek a megtanított tananyagra kérdeznek vissza. Ilyen feladatok például: a fogalmakra való visszakerdezés, a térképeken adott helyek megkeresése, a tananyagban olvasottak felidézése.
- (2) *Problémamegoldó feladatok*, amelyek elsősorban illusztrációkhoz kapcsolódnak, és gondolkodásra ösztönzik a tanulókat.
- (3) *A megszerzett tudást elmélyítő feladatok*, amelyek kapcsán a diákok más forrásokban is utánanéznek a témának. Ilyen feladat lehet például esszéírása egy adott témáról.

A 2. táblázat alapján megállapítható, hogy nagyjából azonos számban és minőségben szerepelnek a két tankönyvben a különböző kérdések és feladatok.

2. táblázat A történelem- és földrajz-tankönyvek feladatainak típusai

Kérdések és feladatok	FÖLDRAJZ	%-ban	TÖRTÉNELEM	%-ban
Reproduktív	114	57%	119	59%
Problémamegoldó	58	29%	62	31%
Elmélyítést segítő	26	13%	21	10%
ÖSSZESEN	198		202	

Mind a földrajz, mind a történelem-tankönyvekben a reprodukciók dominálnak, de az elgondolkodtató/elmélyítő feladatok együttes száma sem elenyésző. Ez az eredmény harmonizál a tanórák oktatási módszerével. A diákok a tanórákon tanári vezetés mellett gyakran megvitatnak egy-egy átfogó kérdést (pl. kell-e a világnak segítenie Afrikán és hogyan; milyen környezeti veszélyek fenyegetik a kontinenst; milyen hatással volt Afrika népeire a rabszolga-kereskedelem) (*Interjú*, 2009). A tankönyvek jó arányban használják a különböző feladatokat, az illusztrációk bevonásával pedig fenntartják az érdeklődést. Mindkét tankönyvben található olyan feladatok, amelyek megoldásához a könyvek az internet használatát javasolják. A földrajztankönyv ebből a szempontból „modernebb”, mivel megadja az adott honlap címét és a belépéshez szükséges jelszót is. Szintén említésre méltó a történelem-tankönyv „párhuzamos vonások, kapcsolat múlt és jelen között” című feladatsora, amely minden fejezet végén megtalálható. A feladatban a diákok egy múltbeli és egy jelenbeli tárgyi emlék képe alapján keresik a kapcsolatot a két idősík között.

3.3. Szöveges források

A tankönyvekben szereplő szöveges források arra szolgálnak, hogy a tanulók érdeklődését a téma iránt felkeltsék, a megszerzett tudást elmélyítsék, logikus gondolkodásra ösztönözzenek. A vizsgálatban szereplő mindkét tankönyvben található szöveges források.

A földrajztankönyv minden nagy fejezet elején közöl egy tájleírást, amelyhez egy összefoglaló és egy elmélyítő jellegű kérdést kapcsol. Az alfejezetek elején egy – az adott afrikai területen élő – fiktív személy bemutatkozása olvasható. Az

ábrázolni kívánt terület lakosa röviden beszámol arról, hogyan telik egy napja. Ezekhez az olvasmányokhoz csak képi illusztrációk tartoznak, kérdések, feladatok nem. Az alfejezetek végén egy-egy esettanulmány található, pl. a terület különleges élővilágára, etnikai sokszínűségére, az itt élő emberek életmódjára vonatkozóan. Az esettanulmányhoz egy esszékérdés és egy információ-elemzés tartozik. Meglepő módon a történelem-tankönyv jóval kevesebb szöveges forrást tartalmaz, mint a földrajz-könyv. Az afrikai kontinensről szóló fejezetek közül csak egyben található külön olvasmányként forráselemzés. Ez egy irodalmi mű (a szájhagyomány útján terjedő és később írásban is megörökített Sundiata [3]) részlete, amelyet a tanulók 3 reprodukív és egy esszékérdés kérdés alapján elemeznek. A tankönyv általában a tananyag szövegében közöl korabeli forrásokból idézeteket (például törvénykönyvből, politikai beszédből, irodalmi művekből). Bár az idézetek piros idézőjelük folytán kiemelkednek a szövegből, mégis úgy gondolom, ezeket külön olvasmányként kellett volna összegyűjteni. Így kérdéseket, feladatokat is lehetett volna hozzájuk kapcsolni. .

3.4. Nyelvi szempontú elemzés

A tankönyvek gyakori és visszatérő problémája a tartalmi telítettség, a túl sok ismeret közlése, amely a tanárnak és diáknak egyaránt problémát jelent (Kojanitz, 2005). A tanár megemészthetetlen mennyiségű tananyagot igyekszik bevésni a tanulók fejébe, akiket e roppant feladat elfáraszt és elkedvetlenít. A nyelvi telítettséget a szövegben előforduló szakszavak mennyiségével és sűrűségével, a mondatok hosszúságával, fajtájával lehet mérni. A vizsgált tankönyvekkel kapcsolatos eredményeimet a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat A tankönyvek nyelvi szempontú elemzése

	FÖLDRAJZ	TÖRTÉNELEM
Mondatok száma/oldal	28	36
Egyszerű mondatok/oldal	17	16
Összetett mondatok/oldal	11	20
Mondatok hossza/karaktárszám	98,6	137,4
Szavak száma/oldal	368,2	504,5
Szavak száma/mondat	13,2	14

A táblázatból kitűnik, hogy a történelem-tankönyv tartalmilag telítettebb, mint a földrajzknönyv: az oldalak zsúfoltabbak, több mondatot tartalmaznak (ez összefügg azzal a ténnyel is, hogy a történelemknönyvben kevesebb illusztráció található), magasabb az összetett mondatok aránya, illetve a mondatok karakter-száma. Ha a szókészletet vizsgáljuk meg, akkor is hasonló eredményt kapunk. A történelemknönyv lapjain sokkal több szó, szakszó található, mint a földrajz tankönyvben [4]. A szakszavak ismétlése viszont a két knönyvben nagyjából azonos: a földrajzknönyvben átlagban 4,2-szer, a történelemknönyvben 3,7-szer fordul elő egy-egy új szakszó a bevezetés után [5]. Ez a viszonylag magas szám azt mutatja, hogy a tankönyvek nem csupán „megemlítő” tankönyvek, hanem a tudatos pedagógiai ismétlés eszközével arra törekednek, hogy a diákok az ismereteket elsajátítsák. Mindkét tankönyv gyengesége, hogy bizonyos szakszavakat nem magyaráznak meg (pl. import, infláció, munkaerő), és ezek a kifejezések a knönyv végén található fogalomtárban sem szerepelnek.

3.5. A tankönyvek motivációs megoldásai

Miután áttekintettük a knönyvek didaktikai eszköztárát, véleményt alkothatunk arról, hogyan motiválják azok a téma elsajátítását. Az illusztrációknak a tanulás során erős ösztönző hatásuk van, hiszen felkeltik a tanulók érdeklődését, aktivizálják az előzetes ismereteket, rendszerezik a megszerzett tudást, magyarázzák a témával kapcsolatos folyamatokat és problémákat, ábrázolják az összefüggéseket, gondolkodásra készítetnek. A feltárt adatok alapján a földrajzknönyv megfelel ezeknek a kritériumoknak: minden oldalon található legalább egy illusztráció, ezeknek a feléhez tartozik kérdés. Az illusztrációk több mint fele tölt be valódi, az érdeklődés felkeltésén kívüli tanulást elősegítő funkciót. A történelem-tankönyvben kevesebb illusztráció található, ezek mérete is kisebb, általában negyedoldalasak vagy kisebbek, viszont háromnegyedéhez tartozik kérdés. Mind a történelem-, mind a földrajzknönyvben többségében reprodukív kérdések és feladatok találhatóak, ami csökkenti a motivációs hatást, a tanulás folyamatát egysíkúvá teszi. A szöveges források a földrajzknönyvben jól elkülönülten, illusztrációkkal, kérdésekkel, feladatokkal ellátva jelennek meg, ezáltal segítik a tanulók munkáját. A történelem-tankönyvben a források a tananyag részeként szerepelnek; ábrák, kérdések, feladatok nem kapcsolódnak hozzájuk. Ez fokozza a knönyv telítettségét, struktúrája ezáltal kevésbé átláthatóvá válik. Összességében tehát elmondható, hogy mindkét knönyv didaktikai apparátusa, nyelvezete jól motiválja a tanulókat a téma elsajátításában, ösztönzi őket arra, hogy elmélyedjenek az adott kérdésben.

4. Könyvészeti szempontú elemzés

A könyvészeti szempontú elemzés a tankönyvek kezelhetőségét, a szövegek átláthatóságát és a szövegek közötti kiemeléseket vizsgálja. Mindkét tankönyv keménykötésű, A/4-es méretű. A földrajzkönyv 800, a történelemkönyv 1000 oldalas; az előbbi súlya 2 kg, az utóbbié 2,5 kg. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezek a könyvek több évfolyam tananyagát tartalmazzák, ennek köszönhető vaskosságuk.

4.1. Tipográfia

A földrajztankönyvben jól elkülöníthetőek az egyes fejezetek egymástól. A címek félkövér szedésűek, piros színűek. A fejezeteken belüli új témákat félkövér, kék színű fejezetcímek jelzik. A szöveges források címei zöld színűek, betűtípusuk kézírásra emlékeztet. A feladatok, kérdések részcíme félkövér, piros betűvel szedett, sárga háttérben. A földrajzkönyv a címekben összesen ötféle színt használ (fehér, fekete, piros, kék, sárga), háttérkiemelésként pedig négyet (zöld, kék, piros, sárga). Címrendszere jól átlátható, színes, figyelemfelkeltő. Betűtípusai könnyen olvashatók, a betűméret megfelelő. A történelem-tankönyv tipográfiája nem ilyen változatos. A fejezetcímek kék színűek, a bekezdések előtti címek feketék. Az illusztrációkhoz tartozó címek pirosan szedettek. A tankönyv háromféle betűszínt használ (fekete, kék, piros), háttérkiemelés nincs. A különböző címek a történelem-tankönyvben véleményünk szerint nem hangsúlyosak sem a betű típusát, sem pedig méretét illetően. A fejezetek tagoltsága így nehezebben átlátható, a diákoknak nagyobb erőfeszítést jelent a tananyag strukturáját megismerni. A tankönyv szövegének betűtípusa és mérete viszont jól olvasható.

4.2. Tördelés

A földrajzkönyvben a szöveg és kép aránya egyensúlyban van. A képek gyakran az oldalak szélén vagy alján helyezkednek el (kivéve a térképeket, melyek legtöbbször az egész oldalt betöltik). Az illusztrációkhoz tartozó szöveges részek általában jól elkülöníthetők; ritkán fordul elő, hogy a képhez tartozó szöveg szinte beleolvad a fő szövegrészbe (ebben az esetben a különbség csak annyi, hogy az illusztrációhoz tartozó rész dőlt betűs). A könyvben a címek középen helyezkednek el, színesek és különböző betűméretűek, tehát minden szempontból jól láthatóak. A tananyag szövegében az új fogalmak félkövér betűvel szedettek, ezért jól kiemelkednek. A történelemkönyvben a szöveges rész a domináns. Az illusztrá-

ciókhoz tartozó feliratok az illusztráció alatt vagy a képen találhatóak. Ezek a szöveges részek minden esetben egyéni, halványsárga háttérrel rendelkeznek, tehát jól elkülöníthetők. A történelem-tankönyv kék színnel szedi az új fogalmakat megjelenítő szavakat. A történelemkönyvben a címek mindenütt középen helyezkednek el, kivéve a bekezdések címeit, amelyek a szöveg elején, azzal egy sorban találhatóak.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy mindkét tankönyv változatos és korszerű Afrika-képet tár a diákok elé. A könyvek didaktikai apparátusa jól motiválja a tanulókat a téma elsajátításában, illetve ösztönzi őket, hogy más forrásokban is utánanézzenek a kérdésnek. A két tantárgy tankönyvei a tantárgyi koncentráció lehetőségeit kihasználva építenek egymásra: a földrajzkönyv külön fejezetekben tárgyalja a térség történelmét és kultúráját, a történelemkönyv pedig minden fejezetben utalást tesz a térség földrajzára, térképekkel alátámasztva. Az amerikai diákok tanulmányaik során egy változatos történelmű, kultúrájú, színes földrajzi adottságú kontinenst ismernek meg, történelmi és földrajzi tudásuk egységes, koherens képet alkot. A magyar tankönyveknek ebben a tekintetben sokat kell fejlődniük, hiszen a hazai diákok ismeretanyagából teljesen hiányoznak az Afrikában élő népek életét, szokásait, mentalitását, kulturális eredményeit és kincseit történetiségében bemutató kultúrtörténeti fejezetek (Fischerné–Mészárosné, 2004:77). A magyar földrajz- és történelem-tankönyvek szaktudományi szempontból az amerikai tankönyvek szemléletmódjából, illetve azok didaktikai apparátusából tanulhatnak a legtöbbet. A tankönyvekről alkotott vélemény összegzésénél azonban érdemes megjegyezni, hogy az amerikai diákok a tankönyveket nem veszik meg, elsősorban azok borsos ára miatt, így saját példánnyal nem rendelkeznek. Mivel a diákoknak nincs saját tankönyvük, emiatt nem alakul ki bennük egyfajta kötődés a tankönyv iránt. A tanulók a tankönyveket az iskolától kölcsönzik, és általában nem viszik haza (mivel azok igen súlyosak), csak az iskolában tanulnak belőlük (Interjú, 2009). Ez a tanulás szempontjából több okból is hátrányos számukra: nem tudnak a könyvbe jegyzetelni, színes ceruzával/tollal sem készíthetnek kiemeléseket, aláhúzásokat a szövegben, és nincs lehetőségük otthon a tanultak átismétlésére sem.

JEGYZETEK

- [1] A tantervi követelmények az adott iskolakörzettől (School District) is függenek. Jelen tanulmány a Utah állambeli sajátosságokat veszi figyelembe (Utah State Office of Education, 2002).
- [2] Magasabb szintű tanulmányokat csak azok folytatnak, akiknek a továbbtanuláshoz szükségük van a tantárgy emelt szintű eredményeire (Interjú, 2009).
- [3] A tankönyv ennél a résznél tárgyi tévedést is tartalmaz: a szájhagyomány útján terjedő népi eposzok között sorolja fel az Iliászt is, ami műeposz.
- [4] Érdemes megjegyezni, hogy a szavak száma/oldal arány az angol nyelv sajátosságai miatt is lehet magas. Az angol nyelvben használt rövid elöljárókat (of, in, stb.) is szavakként értelmeztem.
- [5] Szakszavaknak tekintem az adott tudományterület által használt speciális szavakat.

IRODALOM

- Fischerné Dárdai Ágnes – Mészárosné Császár Zsuzsa (2004): Afrika-kép a magyar történelem és földrajz tankönyvekben. *Iskolakultúra* 2004/11. 69-77.
- Gaynor, Ellis E.–Esler, Anthony–Beers, Burton (2004): *World History Connections to Today*. Pearson Prentice Hall, Austin
- Interjú Mark Spragg-gel. Készítette Ventilla Andrea. Bountiful Junior High School, Utah. 2009. október 28.
- Kojanitz László (2005): *A tankönyvkutatás szerepe és feladatai*. Új Pedagógiai Szemle 2005/3. <URL: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2005-03-ko-Kojanitz-Tankonyvkutatas>> [2009. október 10.]
- Sager, Robert J.–Helgren, David M. (2005): *World Geography Today*. Holt Rinehart Winston, Austin.
- Utah State Office of Education (2002): Secondary Core Curriculum. *Social Studies 7-12*. [online] <URL:<http://www.schools.utah.gov/curr/core/corepdf/SoSt7-12.pdf>> [2009. november 3.]

